

Prof. Ema Deisinger

Psiha slovenskega naroda

(Nadaljevanje.)

Ker je slovenski narod zasedel križiščni pas strateško in geopolitično važnega ozemlja, so se ga dotikale tudi tuje kulture. Dasi na tem prehodnem in križiščnem ozemlju ne moremo govoriti o rasni čistosti in prav tako ne o rasno-čisti dedičnosti — kakor se s tem ne more ponašati noben narod Evrope, ker sestojijo narodi Evrope iz drobcev drugih narodov — vendar je slovenski narod vsaktero tujo kulturno imovino prepojil s svojim lastnim bistvom tako, da mu je postala vrstniško sorodna. Slovenska kultura je vedno našla svojo lastno pot, navzlic temu, da je posrkala in amalgamirala vase tudi tujo kulturo. V slovenski duši je torej ne le globina, ampak tudi moč, da si je prispojila in priljučila tudi tujerodne kulturne sestavine. Kar so Slovenci prevzeli v etnološkem oziru od dotikajočih se tujih kultur, so tudi vrnili. Ti reciprocitetni vplivi se poznajo tudi v narodnih nošah alpskih prebivalcev.

Da pa spada slovenska narodna noša takisto kakor slovenska narodna pesem in umetnost med našo narodno kulturo, o tem ni treba posebej razpravljati. Tudi v narodni noši je ljudstvo izrazilo nekaj od svojega bistva in značaja. Kmetstvo, ki je bilo pri Slovencih matična osnova naroda, je slovelo po izrazitih nošah krajevnega občestva. Narodne noše niso določale samo etnične sile domačih tal, ampak je bil močan tudi vpliv bavarskih kmetov, naseljenih po Poljanski dolini po zaslugi brižinskih škofov. Od leta 937—1803 je Škofja Loka in okolica pripadala brižinskemu škofu, ki so stolovali v Škofji Loki, katerim je daroval svet nemški cesar Oton II. Ko je bilo škofovsko gopostveno posestvo najbolj razširjeno, je obsegalo ves svet, po katerem se stekajo vode v Soro in ob desnih pritokih Save od Kroke do Mavčič. Ti brižinski škofje so naselili po Loki in njeni okolici Nemce, bavarske kmete in rokodelce. Bavarski naseljenci so zasnovali mnogo nemških vasi okoli Loke, katerih imena so se ohranila še do danes, dasi jih je slovenska duša po svoje izobličila.

Tako n. pr. spominjajo na nemško poreklo:

Vaš Puštal, iz nemškega »Burgstall«. V tej vasi so bili sprva hlevi brižinskih škofov. Oskrbovalci hlevov so si napravili tam primerna stanovališča.

Crngrob, nastal iz nemškega »Zu Ehrengruben«. Tod je šla nekoč mimo cesta iz Italije v Kranj. Ko pa so se v teku časa začeli naseljevati ljudje okoli tega kraja in sezidali cerkev (v starogotskem slogu), je nemško ime »Z'ehrengrub'« se metamorforiziralo v slovenski Crngrob.

Vas Adrgaz, severno od Trate, je pomenila prvotno »Adergasse«, t. j. žila, ker je dolina ozka kakor žila. Po nekem drugem viru so baje

nune, ki so se nekoč tam naselile, imenovale kraj »Hadergasse«, ker so se ljudje radi pripravili.¹

Vas Dorfarji, iz nemškega Dörfeln. Itd.

Tudi imena nemških prebivalcev, ki so se pa že davno poslovenili, pričajo njih nemški izvor. Taka imena so n. pr. Cegnar (Zehner), Cof (Zapf), Gasser, Cerar (Zehrer), Leben, Pintar (Binder), Rozman (Rossmann), Šifrar (Schiffrer), Tavčar, Hafner, Homan, Triller itd.

Slovenska duša je iz svoje prvotninske svojskosti po svoje presnovala tujerodno kulturno sestavino; v barvi kakor v stilu, vsepovsod zaslediš pri podobnosti nemškega kulturnega vpliva slovensko značilnost.

Na mejni ploskvi slovanstva in germanstva, kakršno je bilo v naseljen-skem oziru slovensko ozemlje, so se neizogibno dotikale tudi kulture, a slovenska duša se je tudi s tem znala okoristiti, da jih je absorbirala, priličila, prispojila, presnovala ali pa vsaj zblížala s svojim lastnim bistvom. Slovenska tla so kulturno vsekakor bolj nasičena ko kateri koli drugi južnoslovanski predeli; ona so tudi produkt stoletja in stoletja starih izkušenj in modrosti slovenskega ljudstva.

Tudi v narodnih nošah je izrazilo slovensko ljudstvo svojo strogo določeno pokrajinsko značilnost; v njej je razgrnilo svoje notranje bogastvo, občutljivost za drobno lepoto ter poudarilo svojo pokrajinsko in osebno izrazitost. Slovenska narodna noša je vrhu tega izraz nenehnega, neugonobljivega stremljenja po neločljivi krajevni medsebojni povezanosti in hkrati šega, ki po nekih nenapisanih izvirnih zakonih ureja in usmerja dejanje in nehanje ljudskega občestva. Tako je n. pr. narodna noša v zvezi s to šego določala posebna oblačila za pogreb in posebna za zabavo, za poroko in svatovanja, posebne razlike v oblačilu za samske in poročene, za vdove in žene, za dekleta in poročene žene ter matere, čeprav so te razlike v oblačilu le malenkostne, kakor je n. pr. način zavezovanja peče. Dekleta na Gorenjskem so imele n. pr. peče zavezane na tri vogle, vrh glave pa »petelinov greben«. Žene pa so si peče zavezovale okoli brade, vrh glave pa so imele namesto »petelinčka« vozec z navzdol visečima koncema.

Avbe so nosile le žene, na ženitovanju pa tudi nevesta z družico, kateri dve sta imeli na avbi pripet tudi bel venček. Gorenjke okrog Bohinja pa so nosile zavijače. Dekleta so nosila kite, viseče po hrbtu, v laseh so imela zataknen šapelj, t. j. kake tri do štiri prste širok črn, žametast trak, ki je bil zadaj pošit z loščem in bleščicami. Po šaplju so se razlikovala dekleta od žen. Poročene žene so nosile pod pečo lase spete, zadaj bolj proti tilniku pa so imele v lase zataknen rožen glavnik z vdelanimi majhnimi svetlimi gumbi ali kamenčki, spredaj pa so lase nosile počesane na prečo, na sencih lase položene preko uhljev.

Ljudstvo je vprav na navidezne nepomembnosti polagalo veliko važnost, ali to je imelo tedaj pri ljudstvu svojo veliko upravičenost in smiselnost, kajti narodna noša in šega sta bili v najtesnejši zvezi med seboj.

¹ Glej Ciperle, Kranjska dežela. Ljubljana 1899.

Slovenska narodna kultura je bila svojčas v polnem razcvetu, bogata na polnosti šeg in običajev v vsakem posameznem krajevnem občestvu. Ako pomislimo, kako pestra različnost in koliko drobnih fines je vladalo ravno v slovenskih narodnih nošah v posameznih krajevnih občestvih, tako da že po oblačilu sodeč smo lahko razlikovali Bohinjko od druge Gorenjke, Ljubljankanko od drugih Kranjic, Kranjico od Belokranjice itd., tedaj smemo reči, da je v slovenskem narodu vladalo nekoč pravo kraljestvo ljudskosti, v katerem so vladali zakoni tiste občestvenosti, ki jim pravimo danes na kratko: ljudska ali narodna kultura.

Narodna noša ne korenini samo v goli težnji po veljavi, ugledu, zaščiti in varstvu, ni zamo oznaka kake določene krajevne ali družbene skupine, ni zgolj moda, čeprav je nanjo vplivala, ne uniforma, temveč je vznikla in vzrasla iz žive občestvenosti ljudstva. Samo ona oblačila torej lahko smatramo kot narodno nošo, na katera je delovala oblikovna volja vseh matičnih plasti ljudstva, ki je pospeševala rast in razvoj tudi po krajevnih izrazitostih in posebnostih. Zato je slovenska narodna noša produkt organične občestvenosti; nosila jo je njena nehotno učinkujoča krajevno in nravno pogojena oblikovna volja slovenskega ljudstva v vseh vaških in podeželskih okoliših. Prav v narodni noši naletimo na vse te krajevne posebnosti in oznake, ki so se nezavestno razvile v materinskih plasteh naroda.

Brez dvoma je v različnih časovnih razdobjih vplivala na narodno nošo tudi moda, vendar so zakoni mode povsem drugi kot zakoni narodne noše.

Zakoni narodne noše so bolj naravni, počasni, težnostni in vztrajnostni, oni glede mode muhasti, hitro spremenljivi in menjajoči. Moda se izživlja v naglem in hlastnem izgorevanju, je nenasitna in potegne s seboj v vrtinec cele pokrajine, mesta in države, ona je bliskovita in nima obstanka. Zakoni narodne noše vznikajo iz in v občestvu ljudstva ter ostanejo omejeni na krajevni prostor, zakoni mode pa izvirajo iz kaprice ali okusa kakega posameznega modnega risarja (n. pr. pariškega) ali kakega modnega koncerna (modne hiše) ter se raztezajo in razširjajo potem dalje v vsa mesta in sosedne dežele.

Prav zaradi tega, ker so zakoni za narodno nošo tako prizanesljivo in počasno delujoči, je lahko ljudstvo narodno oblačilo dolgo hranilo, ga varovalo in ga izročalo v dediščino potomstvu. Vnuk je nasledil lahko obleko svojega deda, marsikatera vnukinja je s ponosom ogledovala bogato vezene peče, avbo, pasove in svilene ovratne rute svoje babice. Moške zimske suknje in bogato okrašeni kožuhi so trajali ne samo enega gospodarja, ampak prešli tudi na njegovo potomstvo, kajti bili so napravljeni trpežno in v takem kroju, da jih je lahko premeril in pretehtal čas. Narodno oblačilo ni nikdar zastaralo in postalo zastarelo, zato se je lahko dedovalo, in dediči so mu vedeli vrednost in ceno.

Prav posebno je veljal ta zakon vztrajnosti glede noše pri moških. Nikdar si n. pr. ni slovenski kmet posadil na glavo perike, ki je bila

modna pri plemstvu. Lase si je dal striči na »lonec«, t. j. na glavo so mu poveznili lonec in zaradi enakomernosti strigli ob robu lonca. Tudi dolge brade, kakršna je bila moderna pri plemstvu, ni nosil. Klobuk je bil črn, kosmat ali baržunast, imenovan kastorec; krajci niso bili posebno široki. Trak okoli štule je bil iz atlasa ali baržuna. Izpod klobuka je visel po hrbtu dolg pisan cof. Pozimi so nosili polhovke.

Baržunast, rožasto nadičen telovnik je bil brez gumbnic, drobni srebrni gumbi so bili našiti na gosto, ob njih pa sta bili našiti zlati vrvici, pod eno teh vrvic pa se je telovnik zapenjal z zaponkami. Tako je telovnik pristojal k telesu v dobrih in suhih letih. Le tako napravljen telovnik se je lahko dedoval.

K irhastim hlačam je spadal suknjen ali črn žameten jopič. Jopič prvotno ni imel žepov. Prišiti majhni srebrni gumbi se niso zapirali z gumbnicami, ampak so jopič zapenjali z zaponkami kakor telovnik. Kmet ni čutil samo za ono dobo, v kateri je živel, ampak je mislil v bodočnost. Praznično obleko je skrbno hranil v skrinji ne le zase, ampak za svoje sinove in vnuke. Narejena je bila smotrno, pripravna in odgovarjajoča njegovemu delu in prilikam. Iz pametne gospodarske politike varčnosti tudi ni pustil kvariti jopiča in telovnika z gumbnicami.

V razvoju narodne noše so imeli važno vlogo ne samo sosedni etnološki činitelji, ampak so odločali tudi gospodarski vidiki (dobra in slaba letina), prilike (romanja in semnji), delo, ki je zahtevalo posebno oblačilo za delavnik in posebno za nedeljo in praznik. Tako je dobilo narodno oblačilo pri Slovencih ne samo estetsko slikovitost, ampak tudi smotrnost. Zaradi krajevne različnosti so postala ta oblačila posebno pestra, ljubka in zanimiva.

Neposrednost in intenzivnost doživljanja, lirično sanjavost in nežnost so izpeli Slovenci tudi v narodni noši, v kateri so razodeli obenem svojo narodno povezanost, zavest in vedrino. Vedrina duše in vedrina planin ter dolin so se skladno mešali z barvo v narodni noši.

Bleščeča belina peč in srajčnikov (ošpetljev) z vezeninastimi zapestniki, kakršna so nosila dekleta, je dihala vonj svežosti, snage in čistosti; Gorenjke so se v narodni noši odlikovale od vseh Slovenk po bleščeče snežnobelem perilu, ki je bilo vsepovsod položeno v drobne gube. Sploh so Gorenjke ljubile nagubanost, kakor so nagubane in nazobčane planine okrog njih. Drobno nagubana so bila krila-mezlanka (italijansko: mezza lana t. j. pol iz volne, pol iz platna), nagubani so bili srajčniki na prsih, na rokavcih, nagubane so bile tudi snežnobeke ročno pletene nogavice.

Valentin Vodnik opisuje nošo Gorenjk v tretji kitici pesmi »Zadovoljni Kranjc« takole:

»Imam oblačilo
Domač'ga padvana,
Ženica pa krilo
Iz prav'ga mezlana.

Se sveti nje lice
Ko pirh moj škrlat,
Nje šapelj, iglice,
Nje modrc je zlat.«

Perilo je bilo običajno tkano iz domačega lanu. Iz domačega padvana pomeni po gorenjskem narečju »pod vana«, kar pomeni iz drugega poznega lanu, ki so ga sejali o sv. Jakobu in Ani, medtem ko so prvi lan sejali rano pomladi. Komaj je bil en lan zrel, začeli so z drugim, tako da je bilo z njim vedno dovolj opravila, kakor pravi tudi narodni pregovor: Lan je lan, ž njim je posla leto in dan.

Veliko ploskev zemlje so svojčas po Gorenjskem imeli posejano z lanom. O njem je šla govorica, da bodo oni, ki so marljivo sadili lan in se z njim pečali, bogati, obdarovani s srečo in zdravjem, žene-matere pa bodo lahko rodile svoje otroke. Tudi v mitološkem oziru so stari Slovenci pripisovali lanu izredne moči, stavili so ga pod varstvo boginje Žive, od žetve so vedno pustili viseti šop lanu pod milim nebom.

Iz domačega lanu je bilo zatorej tkano perilo, srajčniki, ošpetlji in moške platnene hlače, katere so barvali z barvilom, ki so ga sami iz rož prirejali doma.

Tudi lepotični nagon in nagon po uveljavljanju svoje osebe je bil zlasti pri Gorenjcih močan. Radi so se pokazali ob nedeljah in praznikih v vsem veličastvu svoje slikovite narodne noše.

Narodna noša je tesno spojena in zarasla s slovenstvom in domovinstvom, vodi do pristrčnega občutenja ljudskosti, vodi k oni globoki in zdravi povezanosti z zemljo in domom, ki nudi najboljše jamstvo za živo občestvenost in narodno zavest.

Žalibog pa danes narodna noša ni pri nas več živa noša ljudstva. Nekoč je bila ona važen del sveta ljudskega bitja in žitja, danes pa ni več v rasti. Danes jo lahko samo posnemamo in izkazujemo pri obhodih kot etnološko in umetniško čudo ljudske kulture, kot pričo našega narodnega življenja in zavesti, iztrgana pa je iz njene nekdanje žive ljudske kulturne substance. (Dalje.)

Etbin Bojc

† Nadzornik Fortunat Lužar

(Ob obletnici njegove smrti.)

Ne bom se ustavljal ob njegovi življenjski poti, tudi ne mislim navajati zapovrstjo njegovih pedagoških zaslug in njegovega dela. To so storili v glavnem že drugi. Želel bi le nekoliko prispevati o njem iz osebnega poznanja z njim vsaj ob obletnici.